

Kriminalinė žvalgyba ir privatus žmogaus gyvenimas

Aurelijus Gutauskas

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedros profesorius
socialinių mokslų daktaras
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-00117 Vilnius, Lietuva
Tel. (+370 5) 236 6167
El. paštas: <aurelijus.gutauskas@tf.vu.lt>

Straipsnyje analizuojami Kriminalinės žvalgybos įstatymo nuostatų taikymo probleminiai aspektai atskleidžiant nusikalstamas veikas. Autorius gilinasi į tai, kiek kriminalinės žvalgybos naudojamos priemonės gali teisėtai skverbtis į privatų žmogaus gyvenimą. Teismų praktikos pavyzdžiais bandoma rasti ribą (asmens laisvės ir saugumo atliekant kriminalinės žvalgybos veiksmus proporcingumą).

Pagrindiniai žodžiai: kriminalinė žvalgyba, privatus žmogaus gyvenimas, Europos Žmogaus Teisių Teismas, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, proporcingumas.

Criminal Intelligence and the Privacy of Human Life

The article analyzes the problematic aspects of applying the provisions of the Criminal Intelligence Act to the disclosure criminal offences. The author goes deeper into how much of the means used by criminal intelligence can legitimately penetrate into the private life of citizens. The examples of the case law are used as an attempt to find a limit (proportionality) between personal freedom and security in applying criminal intelligence activities.

Keywords: Criminal Intelligence, European Court of Human Rights, Supreme Court of Lithuania, proportionality.

Įvadas

Dažnai viešojoje erdvėje galima išgirsti, kad Lietuvoje kiekvienam žmogui gali būti taikomos kriminalinės žvalgybos priemonės, klausomasi jo pokalbių ar jis gali būti sekamas net galbūt ir be jokio realaus tam pagrindo. Be to, ir pasibaigus tyrimui asmuo galbūt niekada to nesužino ir nesužinos. Todėl pagrįstai politikai, žurnalistai, mokslininkai, teisėsaugos institucijų atstovai diskutuoja – tai yra akivaizdus žmogaus teisių pažeidimas ar teisėti teisėsaugos institucijų pareigūnų veiksmai vadovaujantis Kriminalinės žvalgybos įstatymu, suteikiantys teisę skverbtis į žmogaus privatų gyvenimą, siekiant atskleisti nusikalstamas veikas? Visuomenei kelia nerimą ir tai, kad nėra realių duomenų apie Kriminalinės žvalgybos įstatymo nuostatų taikymo mastą. Lietuvos Respublikos prokuratūros veiklos 2018 m. ataskaitoje konstatuojama, kad kontroliuotų telefonų ryšio numerių skaičiai atitinkamai buvo: 2015 m. – 10 923, 2016 m. – 11 566, 2017 m. – 9 037 ir 2018 m. – 8 343. O kontroliuojamų asmenų

Received: 02/09/2019. Accepted: 30/09/2019

Copyright © 2019 Aurelijus Gutauskas. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

skaičius buvo toks: 2015 m. – 4 191, 2016 m. – 4 529, 2017 m. – 4 043 ir 2018 m. – 4 000¹. Pateikiami ataskaitoje skaičiai rodo tiek kontroliuotų telefono ryšio numerių, tiek ir kontroliuotų asmenų skaičiaus mažėjimo tendenciją.

Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 22 straipsnį, asmens privataus gyvenimo gerbimo principas suponuoja pozityvią valstybės pareigą imtis atitinkamų priemonių siekiant užtikrinti asmens teisę į jo asmeninio ir šeimos gyvenimo, taip pat jo garbės ir orumo apsaugą slapta renkant informaciją apie asmenį baudžiamosios justicijos ar kitais teisėtais tikslais, taip pat panaudojant minėtą informaciją įstatymų nustatytais atvejais ir tvarka. Taip pat suprantama, kad pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją asmens teisė į privatumą nėra absoliuti ir gali būti ribojama laikantis konstitucinio proporcingumo principo. Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs, kad Konstitucijoje įtvirtinta tokia demokratinės teisinės valstybės samprata, pagal kurią valstybė ne tik siekia saugoti ir ginti asmenį ir visuomenę nuo nusikaltimų ir kitų pavojingų teisės pažeidimų, bet ir sugeba tai daryti veiksmingai².

Terorizmui, kibernetiniams išpuoliams ir itin gerai organizuotiems tarpvalstybiniais nusikaltėlių tinklams keliant vis didesnę grėsmę, žvalgybos tarnybų darbas tampa vis labiau būtinas, sudėtingas ir tarptautinis. Tokia veikla gali būti stipriai pažeidžiamos pagrindinės, ypač privatumo ir duomenų apsaugos, teisės. Tiriant nusikalstamas veikas gali būti naudojamos Kriminalinės žvalgybos įstatyme įtvirtintos priemonės, kurios intensyviai varžo asmens privatų gyvenimą. Kita vertus, įstatyme turi būti nustatytos ne tik pareigūnų teisės taikyti tokias priemones, bet ir garantijos, kad jas taikant šie varžymai nesukels žmogaus teisių ir laisvių pažeidimų. Slaptųjų tarnybų darbo kultūros pagrindas – slaptumas, o dabartinės visuomenės kultūros pagrindas – kuo didesnis atvirumas. Esminė sąlyga slaptosioms tarnyboms veikti šiandien yra pasitikėjimas. Visuomenės pasitikėjimas, kad jos veikia pagal įstatymus, dėl to būtinas daug didesnis tokių tarnybų veiklos skaidrumas.

Apie kriminalinės žvalgybos veiksmų ir žmogaus privataus gyvenimo santykį vienu ar kitu aspektu yra rašę Lietuvos mokslininkai: G. Goda, R. Merkevičius, R. Jurka, P. Tarasevičius, A. Panomariovas, G. Bučiūnas. Nepaisant to, šiuolaikiniame gyvenime išlieka aktuali Kriminalinės žvalgybos įstatyme numatytų priemonių taikymo ir žmogaus teisių apsaugos pusiausvyros problema. Ypač tai pasakytina apie pasikeitusią teismų praktiką baudžiamosios atsakomybės už korupcinio pobūdžio nusikalstamas veikas kontekste. Ši praktika pastaruoju metu tapo išsamesnė, detalesnė ir keliami didesni reikalavimai tiek ikiteisminį tyrimą atliekantiems, jam vadovaujantiems ir jį organizuojantiems, tiek ir valstybinį kaltinimą palaikantiems prokurorams ir teismams.

Šiame straipsnyje daugiausiai dėmesio skiriama žmogaus privataus gyvenimo ir skverbimosi į jį riboms nustatyti, procesinės prievartos priemonėmis gautų duomenų leistinumą sąlygų analizei, asmens galimybių gintis nuo valstybės neteisėtų veiksmų paieškai bei Kriminalinės žvalgybos įstatymo taikymo Lietuvos teismų praktikoje apžvalgai.

Straipsnyje naudotasi loginiu, gramatiniu, sisteminės analizės mokslinio tyrimo metodais.

1. Kriminalinės žvalgybos svarba atskleidžiant nusikalstamas veikas ir privatus asmens gyvenimas

Itin svarbios asmens teisės – teisė į privatų gyvenimą, asmens garbę ir orumą bei reputaciją, kurių apsauga yra užtikrinama tiek Lietuvos Konstitucija, tiek Europos žmogaus teisių konvencija, tiek ir kitais tarptautiniais dokumentais. Pagal Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 7 straipsnį visiems

¹ Lietuvos Respublikos prokuratūros veiklos 2018 m. ataskaita [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.prokuraturos.lt/data/public/uploads/2019/03/lietuvos-respublikos-prokuraturos-veiklos-2018-m.-ataskaita.pdf>>.

² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. kovo 15 d.; 2017 m. kovo 15 d. nutarimai.

asmenims Europos Sąjungoje garantuojama pagarba privačiam ir šeimos gyvenimui, o 8 straipsnį – teisė į jų asmens duomenų apsaugą³. Chartijoje reikalaujama, kad tokie duomenys būtų tvarkomi tinkamai ir naudojami tik konkrečioms tikslams, užtikrinama kiekvieno asmens teisė susipažinti su ju ar jos asmens duomenimis ir teisė tokius duomenis taisyti. Taip pat keliama sąlyga, kad nepriklausoma institucija privalo kontroliuoti šios teisės laikymąsi. Konstitucijos 22 straipsnio 3 dalies nuostata „informacija apie privatų asmens gyvenimą gali būti renkama tik motyvuotu teismo sprendimu ir tik pagal įstatymą“, taip pat šio straipsnio 4 dalies nuostata „įstatymas ir teismas saugo, kad niekas nepatirtų savavališko ar neteisėto kišimosi į jo asmeninį ir šeimyninį gyvenimą, kėsinišimosi į jo garbę ir orumą“⁴ yra vienos iš svarbiausių asmens privataus gyvenimo neliečiamybės garantijų. Jomis asmens privatus gyvenimas yra saugomas nuo valstybės, kitų institucijų, jų pareigūnų, kitų asmenų neteisėto kišimosi.

Pastaruosiu metu Europos Sąjunga sustiprino šių teisių apsaugą, priimdama Bendrąjį duomenų apsaugos reglamentą ir direktyvą dėl fizinių asmenų apsaugos kompetentingoms institucijoms tvarkant asmens duomenis nusikalstamų veikų prevencijos, tyrimo, atskleidimo ar baudžiamojo persekiojimo už jas arba bausmių vykdymo tikslais ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo⁵. Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas – tai bendros taisyklės, kuriomis nustatoma visoje ES vienoda asmens duomenų apsaugos tvarka ir kurios valstybėse narėse taikomos tiesiogiai. Dėl to didėja pasitikėjimas, nes žmonės gali kontroliuoti savo asmens duomenų naudojimą, ir kartu užtikrinamas laisvas asmens duomenų judėjimas tarp ES valstybių narių. Europos Sąjungoje asmens duomenų apsauga yra viena iš pagrindinių teisių.

Kita vertus, gali kilti asmens autonomijos apskritai klausimas. Šiuolaikiniame pasaulyje žmonėms plačiai naudojami įvairiais socialiniais tinklais (*facebook, twitter, instagram, linkedIn* ir kt.) bei išmaniųjų telefonų bendravimo programomis (*viber, messenger, whatsapp* ir kt.), jie patys iš dalies atsisako savo autonomijos. Tad kam žmogui tokia autonomija reikalinga? Nors žmogaus privatus gyvenimas yra neliečiamas, bet ši žmogaus teisė į privatumą nėra absoliuti. Pagal Konstituciją riboti konstitucines žmogaus teises ir laisves, tarp jų teisė į privatumą, galima, jeigu yra laikomasi šių sąlygų: tai daroma įstatymu; ribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises ir laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; ribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė; yra laikomasi konstitucinio proporcingumo principo⁶. Privataus gyvenimo teisinė samprata siejama su asmens teisėtai privataus gyvenimo lūkesčiais. Jeigu asmuo daro nusikalstamas ar kitas priešingas teisei veikas, neteisėtai pažeidžia saugomus interesus, daro žalą atskiriems asmenims, visuomenei ir valstybei, jis supranta arba turi ir gali suprasti, kai tai sukels atitinkamą valstybės institucijų reakciją, kad už jo daromą (ar padarytą) teisės pažeidimą gali būti taikomos valstybės prievartos priemonės, kuriomis bus daromas tam tikras poveikis jo elgesiui⁷. Taigi, remiantis Konstitucinio Teismo išaiškinimais, nusikalstamą veiką padaręs asmuo neturi ir negali tikėtis, kad jo privatus gyvenimas bus saugomas lygiai taip pat kaip ir asmenų, kurie nepažeidžia įstatymų. Šiame kontekste asmenų teisės yra nevienodos ir negali būti vienodos. Anot R. Merkevičiaus, žmogaus privataus gyvenimo apsaugos ribos baigiasi tada, kai jis savo veiksmais nusikalstamai ar kitaip neteisėtai pažeidžia teisės saugomus interesus, daro žalą atskiriems asmenims, visuomenei ir valstybei⁸.

³ Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. (2016/C 202/02).

⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, nr. 33-1014, su vėlesniais pakeitimais.

⁵ 2016 m. balandžio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB (Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679>>.

⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d.; 2002 m. spalio 23 d. nutarimai.

⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 24 d. nutarimas.

⁸ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamajame procese atsitiktinai gautos faktinės informacijos panaudojimas kitame baudžiamajame procese (I). Iš *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 411.

Viename iš naujausių nutarimų Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas neprieštarujančiomis Konstitucijai pripažino Kriminalinės žvalgybos įstatymo, Valstybės tarnybos įstatymo ir Vidaus tarnybos statuto nuostatas, pagal kurias kriminalinės žvalgybos informacija apie korupcinio pobūdžio nusikalstamos veikos požymių turinčią veiką gali būti išslaptinama ir panaudojama tarnybinių nusižengimų tyrimo tikslais⁹. Anot šio teismo, pagal Konstituciją negali būti nustatytas toks teisinis reguliavimas, kurį taikant valstybės tarnautojas (pareigūnas), nesilaikantis Konstitucijoje ir kituose teisės aktuose nustatytų valstybės tarnybai ir joje dirbantiems asmenims keliamų konstituciskai pagrįstų reikalavimų, galėtų išvengti teisinės atsakomybės. Siekiant konstituciskai svarbaus valstybės tikslo užkardyti korupcijos apraiškas ar korupcinio pobūdžio veikas valstybės tarnyboje, kad būtų užtikrintas tinkamas valstybės tarnybos funkcionavimas, jos skaidrumas ir viešumas, valstybės tarnautojui (pareigūnui), galimai darančiam nusikalstamas ar kitas priešingas teisei veikas, be kita ko, tarnybinius nusižengimus, gali būti taikomos valstybės prievartos priemonės, kuriomis ribojamas naudojimasis teise į privataus gyvenimo apsaugą ar teise stoti į valstybės tarnybą. Viena iš įstatymo nustatytų sankcijų už tarnybinius nusižengimus gali būti valstybės tarnautojo (pareigūno) atleidimas iš pareigų.

Konvencijos 8 straipsnyje įtvirtintas reikalavimas gerbti asmens teisę į privatų gyvenimą ir susirašinėjimo slaptumą. Pagal šio straipsnio 2 dalį jame įtvirtintų teisių apribojimas turi būti nustatytas įstatyme, juo siekiama teisėto tikslo ir jis būtinas demokratinėje visuomenėje. Vadovaujantis nuoseklia EŽTT praktika, įgaliojimai slapta sekti savo piliečius pagal Konvenciją toleruojami tik tada, kai yra griežtai (neišvengiamai) būtini (angl. *strictly necessary*) siekiant apsaugoti demokratinės institucijas¹⁰. EŽTT praktikoje, be kita ko, akcentuojama, kad įstatymas, kuriuo reglamentuojamas slapto sekimo (stebėjimo) priemonių taikymas, susijęs su Konvencijos 8 straipsnyje įtvirtintų teisių apribojimu, turi būti išdėstytas pakankamai tiksliai, kad tinkamai parodytų asmenims, kokiomis sąlygomis ir aplinkybėmis valstybės institucijos turi teisę taikyti tokį slaptą ir potencialai pavojingą jų teisės į privataus gyvenimo ir susirašinėjimo slaptumo gerbimo apribojimą. Atsižvelgiant į piktnaudžiavimo pavojų, būdingą kiekvienai žmonių slapto sekimo sistemai, tokios priemonės turi būti grindžiamos įstatymu, kuris yra itin tikslus (tiksliai apibrėžtas). Būtina, kad egzistuotų aiškios, detalios taisyklės šiuo klausimu, juolab kad atitinkamos technologijos tampa vis sudėtingesnės¹¹. Sprendžiant dėl slaptų sekimo priemonių taikymo konkrečiais atvejais ir jas įgyvendinant, turi būti laikomasi teisėtumo reikalavimo ir užtikrinama, kad, apribojant asmens teisę į privataus gyvenimo ir susirašinėjimo slaptumo gerbimą, nebūtų peržengtos būtinumo demokratinėje visuomenėje ribos¹².

Ypač svarbus EŽTT Didžiosios kolegijos 2015 m. rugsėjo 17 d. sprendimas byloje *Roman Zakharov prieš Rusiją*¹³, kurioje buvo nagrinėjamas slaptos elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolės klausimas (vienbalsiai nustatytas Konvencijos 8 str. pažeidimas). Šioje byloje pareiškėjas, vieno dienraščio vyriausiasis redaktorius, skundėsi, kad Rusijos judriojo ryšio tinklų operatoriai pagal įstatymą įpareigoti įrengti įrangą, leidžiančią teisėsaugos institucijoms vykdyti operatyvinės paieškos veiklą – visa tai buvo planuojama vykdyti be jokių teisinių saugiklių, kas reikštų visuotinį ryšių perėmimą. Teismas nusprendė, kad buvo pažeistas Konvencijos 8 straipsnis, nustatant, kad Rusijos teisės aktai, reglamentuojantys pranešimų perėmimą, nesuteikė tinkamų ir veiksmingų garantijų nuo žvalgybos institucijų savivalės. Piktnaudžiavimo grėsmė, kuri būdinga kiekvienai slaptos priežiūros sistemai ir

⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. balandžio 18 d. nutarimas.

¹⁰ *Drakšas v. Lithuania*, no. 36662/04, judgment of 31 July 2012.

¹¹ *Association for European Integration and Human Rights and Ekimdzhiev v. Bulgaria*, no. 62540/00, judgment of 28 June 2007; *Aydoğdu et autres c. Turquie*, n° 25745/07, décision du 11 janvier 2011; *Lachowski v. Poland*, no. 9208/05, decision of 6 May 2014.

¹² *Dragojević v. Croatia*, no. 68955/11, judgment of 15 January 2015.

¹³ *Roman Zakharov v. Russia*, no. 47143/06, judgment 4 of December 2015.

kuri buvo ypač plataus masto Rusijoje, kur slaptosios tarnybos ir policija techninėmis priemonėmis turėjo tiesioginę prieigą prie visų judriojo telefono ryšių. Teismas savo sprendime pažymėjo teisinės sistemos trūkumus šiose srityse: aplinkybės, pagal kurias Rusijos valdžios institucijos turi įgaliojimus imtis slapčių priežiūros priemonių; tokių slapčių priemonių taikymo trukmė; juridiniai faktai, kuriais vadovaujantis šių priemonių taikymas turėtų būti nutrauktas; perimtų duomenų, taip pat kaupiamų duomenų laikymo ir sunaikinimo procedūros. Taip pat Teismas atkreipė dėmesį į tai, kad praktiškai nebuvo jokių efektyvių teisių gynimo priemonių, kuriomis būtų galima pasinaudoti užkertant kelią ryšiams perimti. Apskritai šios priemonės buvo prieinamos tik asmenims, galintiems pateikti įrodymų apie jų ryšių perėmimą vietiniams teismams, vis dėlto tokių įrodymų gauti nėra įmanoma, jei nėra jokios pranešimo sistemos ar galimybės gauti prieigą prie informacijos apie perėmimą.

Šiuolaikiniame gyvenime, ko gero, nekvestionuojama, kad kriminalinė žvalgyba, kaip kovos su nusikalstamumu priemonė ir informacijos rinkimo instrumentas, yra būtina. Žinoma, kad kriminalinės žvalgybos veiksmai gali būti atliekami išimtiniais atvejais, kai nėra galimybių surinkti arba patikrinti surinktus duomenis kitais tyrimo veiksmais arba jei tokių galimybių ir yra, tačiau naudojant kitus tyrimo veiksmus norimą tikslą pasiekti būtų akivaizdžiai sunkiau dėl tiek žmogiškųjų, tiek materialinių sąnaudų. Slovėnijos mokslininkas D. Potparic kriminalinę žvalgybą apibūdina kaip policinę (tiriamąją) veiklą ir filosofiją, kurios pagrindiniai elementai yra organizuotas informacijos gavimas, vertinimas, analizė siekiant visais lygiais paremti veiksmingas pastangas sumažinti nusikalstamumą. Galutinis šios veiklos (kriminalinės žvalgybos) produktas yra žvalgybos informacija apie nusikalstamas veikas, įvykius, vykdytojus, įtariamuosius ir pan.¹⁴ Galiojančiame Kriminalinės žvalgybos įstatyme tiksliai įtvirtinti kriminalinės žvalgybos tyrimo pagrindai. Kriminalinės žvalgybos tyrimas atliekamas, kai turima informacijos apie rengiamą, daromą ar padarytą labai sunkų ar sunkų nusikaltimą arba apie apysunkius nusikaltimus, įtvirtintus Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso atitinkamuose straipsniuose¹⁵, arba apie šias veikas rengiančius, darančius ar padariusius asmenis.

Viena vertus, Kriminalinės žvalgybos įstatymas kriminalinės žvalgybos subjektams suteikia plačias galimybes (teises) naudoti įvairius kriminalinės žvalgybos informacijos rinkimo būdus. Kita vertus, didelių galių suteikimas teisėsaugos pareigūnams didina ne tik jų galimybes atskleisti nusikalstamas veikas, bet ir riziką proceso metu pernelyg apriboti konstitucines asmens teises. Kaip teisingai pažymi doc. G. Goda, pareigūnams persistengus baudžiamasis procesas galėtų sukelti daugiau neigiamų padarinių nei pati nusikalstama veika, dėl kurios procesas ir buvo pradėtas. Toks procesas paneigtų žmogaus teisių ir laisvių esmę bei prasmę, išplaukiančią iš šiuolaikinės žmogaus teisių sampratos. Kita vertus, proceso dalyvių procesinių garantijų stiprinimas galėtų gerokai pasunkinti tiesos paieškas baudžiamajame byloje. Todėl sklandžiam baudžiamajam procesui būtinas protingas taikomų priemonių funkcionalumo ir proceso dalyvių teisių apimtys derinys¹⁶. Beje, šios mokslininko išvalgos yra įgijusios ir praktinę vertę Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje. Štai baudžiamajame byloje dėl komercinės paslapties atskleidimo tarp motyvų teisėjų kolegija pabrėžia, kad toks teisėsaugos institucijų įstatymo ignoravimas pakartotinio proceso kontekste yra netoleruotinas. Baudžiamasis procesas turi vykti derinant veiksmingumą, funkcionalumą ir žmogaus teisių apsaugą¹⁷. Gana dažnai baudžiamojo proceso veiksmai turi būti atliekami ir sprendimai baudžiamajame byloje priimami ne tik taikant kon-

¹⁴ POTPARIC, D. Effectiveness of Criminal Intelligence Management: A Slovenian Case Study. In *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*. Ljubljana, 2014, p. 348.

¹⁵ Kriminalinės žvalgybos įstatymo 8 str. 1 d. 1 p. išvardytas išsamus tokių nusikalstamų veikų sąrašas. Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymas. 2012 m. spalio 2 d. Nr. XI-2234. *Valstybės žinios*, 2012, nr. 122-6093 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.434526/asr>>.

¹⁶ GODA, G. *Vertybiniai prioritetai baudžiamajame procese*. Vilnius, 2014, p. 9–10.

¹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. balandžio 19 d. nutartis baudžiamajame byloje Nr. 2K-23-942/2017.

krečias normas (taisykles), bet ir vadovaujantis universalesnėmis nuostatomis – baudžiamojo proceso principais. Juk valstybės subjektų įgaliojimų baudžiamajame procese nepakanka apibrėžti įstatymuose konkrečią tam tikro proceso veiksmų tvarką. Todėl kiekvienas valstybės vardu veikiantis pareigūnas turėtų suvokti baudžiamojo proceso principų turinį ir reikšmę, išsiugdyti poreikį konkrečiose situacijose šiais principais vadovautis ir gebėti tai daryti¹⁸.

Visiškai suprantama, kad kriminalinės žvalgybos subjektai savo darbo rezultatais siekia parodyti tarnybų veiklos efektyvumą. Kita vertus, turėdamos galimybę taikyti kriminalinės žvalgybos nuostatas, jos kartu siekia ir palengvinti savo darbą. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 2 straipsnyje įtvirtinta prokurorų ir ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnų pareiga atskleisti nusikalstamas veikas. Prokuroras ir ikiteisminio tyrimo įstaigos kiekvienu atveju, kai paaiškėja nusikalstamos veikos požymių, privalo pagal savo kompetenciją imtis visų įstatymuose numatytų priemonių, kad per trumpiausią laiką būtų atliktas tyrimas ir atskleista nusikalstama veika¹⁹. Tačiau atskleisti nusikalstamą veiką demokratinėje valstybėje – nereiškia pagauti kuo daugiau piliečių ir apkaltinti juos kuo sunkesniais nusikaltimais. Vis dėlto kriminalinės žvalgybos veiksmai prieš asmenis turi būti vykdomi tik tiek, kiek būtina nusikalstamoms veikoms ir jas darantiems asmenims išaiškinti.

Tada kyla natūralus klausimas – ar specialiųjų tarnybų efektyvumas gali būti aukščiau žmogaus teisių? Jeigu žiūrėsime per kovos su organizuotu nusikalstamumu, terorizmu, korupcija ir kitais sunkiais nusikaltimais prizmę, dauguma visuomenės narių, ko gero, sakytų, kad taip. Taigi pagrindinis argumentas čia visuomenės saugumo kriterijus. Tačiau ar valstybė gali aukoti asmens laisvę vardan saugumo? Manychiau, kad ne. JAV prezidentas F. Ruzveltas yra pasakęs – valstybė negali aukoti laisvės dėl saugumo, nes nepasieks nei vieno, nei kito.

2. Procesinės prievartos priemonėmis gautų duomenų leistinumą sąlygos

Vienas iš slaptųjų tyrimo veiksmų pagrįstumo ir teisėtumo garantų – griežtas konkretintos, t. y. tik konkrečiam slaptajam tyrimo veiksmui įstatymų leidėjo sukurtos procesinės formos, reikalavimų laikymasis. Konstitucijos nuostatų nulemtas viešasis Lietuvos baudžiamojo proceso modelis lemia, kad teisėsaugos institucijų pareigūnai įgyvendindami slaptuosius tyrimo veiksmus turi paisyti ir laikytis principo, kad „leidžiama tai, kas numatyta įstatyme“²⁰. Kriminalinės žvalgybos metu negali būti pažeistos žmogaus teisės ir laisvės. Pavieniai šių teisių ir laisvių ribojimai yra laikini ir gali būti taikomi tik įstatymų nustatyta tvarka, siekiant apginti kito asmens teises ir laisves, nuosavybę, visuomenės ir valstybės saugumą.

Taigi, kalbant apie procesinės prievartos priemonėmis gautų duomenų leistinumą, vienas iš svarbiausių kriterijų yra procesinės prievartos priemonių taikymo formalusis teisėtumas. Detalizuojant tokių priemonių taikymo formalųjį teisėtumą, tam yra būtina: teisėta priežastis; tinkamas sankcionavimas; sankcionuoto veiksmo ribų laikymasis ir draudimas provokuoti. Kitaip tariant, turi būti užtikrinamas nenukrypstamas laikymasis visų baudžiamojo proceso ir kriminalinės žvalgybos įstatymų normų, nustatančių tokių tyrimo veiksmų taikymą. Teisėtumas turėtų būti suprantamas taip, kad šiuose įstatymuose yra įtvirtintos adekvačios, efektyvios, aiškios ir pakankamos priemonės, užkertančios kelią

¹⁸ GODA, G. *Vertybinių prioritetų <...>*, p.10.

¹⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, nr. 37-1341, su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

²⁰ JURKA, R. Slaptųjų tyrimo veiksmų procesinės formos darnos aspektai. *Teisės apžvalga*, 2016, nr. 2 (14), p. 268 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/32450/1/ISSN2029-4239_2016_N_2_14.PG_267-280.pdf>.

galimiems vykdomųjų institucijų ir jų pareigūnų piktnaudžiavimams ir kurios garantuotų individui adekvačią apsaugą nuo savivalės, nekenktų gynybos teisėtiems interesams. Teisinis reguliavimas turėtų būti toks, kad kiek įmanoma konkrečiau būtų nustatyta žmogaus teisės ir laisvės varžančių priemonių taikymo tvarka. Baudžiamojo proceso teisės mokslininkas dr. A. Panomariovas kaip reikalavimą arba požymį, suteikiantį teisę taikyti praktinėje veikloje slaptus tyrimo veiksmus, o vėliau ir jų pagrindu surinktus duomenis naudoti teisme, išskiria pagrįstumo reikalavimą. Anot mokslininko, kalbant apie slaptų tyrimo veiksmų pagrįstą naudojimą arba jų taikymą baudžiamajame procese svarbu atkreipti dėmesį, kad tokie veiksmai turėtų būti pripažinti kaip naudoti pagrįstai, jei jų naudojimas atitinka dar ir du papildomus kriterijus²¹. Pirmiausia – motyvacija, kai atitinkamame procesiniame dokumente privalo būti raštu išdėstomi slaptų tyrimo veiksmų taikymo konkrečiu atveju būtinumo ir tikslingumo argumentai, ir šie argumentai turi būti patikrinti neišvengiamumo (būtinumo) ir proporcingumo aspektais. Jei dokumentas nėra argumentuotas arba tokio dokumento argumentacija nebuvo patikrinta, teisės aktų nustatyta tvarka baudžiamojo proceso subjekto, įgalioto duoti leidimą naudoti šiuos veiksmus, tokių veiksmų atlikimas turėtų būti laikomas nepagrįstu su visais iš to išeinančiais padariniais. Ir antra – patikrinamumas, kai laikytina, kad slapti tyrimo veiksmai buvo naudoti pagrįstai, jei juos atliekant surinkti duomenys, turintys reikšmės nusikalstamos veikos tyrimui ir jai nagrinėti, galėjo būti patikrinti viso teismo bylos nagrinėjimo proceso metu, ir teismas, remdamasis šiais duomenimis, priėmė atitinkamą nuosprendį. Tik visos teismo nagrinėjimo stadijos, kuri susideda iš penkių nuoseklių etapų (parengiamojo, įrodymų tyrimo, baigiamųjų kalbų, kaltinamojo paskutinio žodžio, nuosprendžio priėmimo ir paskelbimo), metu gali būti patikrintas ir įvertintas slaptų tyrimo veiksmų taikymo konkrečiu atveju būtinumas ar tikslingumas, ištirti ir įvertinti atlikus šiuos veiksmus gauti duomenys ir šiais duomenimis remiamasi priimant atitinkamą teismo nuosprendį.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas savo nutartyse ne kartą yra nurodęs, kad reikalavimas teismui patikrinti operatyvinių ar procesinių veiksmų pirminio pagrindo teisėtumą keliamas tais atvejais, kai šiais veiksmais įsiterpiama į žmogaus privatų gyvenimą, pavyzdžiui, slaptai jį sekant, patenkant į jo būstą, kontroliuojant telekomunikacijų tinklais perduodamos informacijos turinį, atliekant nusikalstamos veikos imitavimo veiksmus ir pan. Toks patikrinimas užtikrina, kad šios teisinės priemonės nebūtų sankcionuojamos atsitiktinai, nesilaikant nustatytos tvarkos, o asmuo nepatirtų savavališko ir nepagrįsto teisės į privatumą suvaržymo, provokavimo nusikalsti²².

Kitas be galo svarbus, deja, dažnai pamirštamas procesinis reikalavimas – procesinės prievartos priemonių taikymo proporcingumas. Baudžiamojo proceso kodekso 11 straipsnyje įtvirtintas proporcingumo principo laikymasis naudojant procesines prievartos priemones ir atliekant tyrimo veiksmus²³. Procesinės prievartos priemonės turi būti naudojamos tik tais atvejais, kai be jų negalima pasiekti reikiamų proceso tikslų. Kiekvienos procesinės prievartos priemonės taikymas turi būti nedelsiant nutrauktas, kai tai tampa nereikalinga. Proporcingumo reikalavimas galioja taikant bet kokias prievartinio pobūdžio priemones, ribojančias kiekvieną prigimtine konstitucinę žmogaus teisę ar laisvę. Proporcingos turi būti tiek asmens laisvę varžančios kardomosios priemonės, tiek ir visos kitos procesinės prievartos priemonės²⁴. Šis teisinis principas suprantamas kaip galimybė taikyti apribojimus tik tada, kai tai bū-

²¹ PANOMARIOVAS, A. Slaptų tyrimo veiksmų panaudojimo baudžiamajame procese teisiniai reikalavimai bei žvalgybinių veiklų esmė. Konferencija-diskusija „BŪTI AR NEBŪTI: Operatyvinės veiklos įstatymo vieta Lietuvos teisinėje sistemoje“. Vilnius, 2006 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www3.lrs.lt/docs2/CHJDNDXU.DOC>>.

²² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. gegužės 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-208-788/2016; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. birželio 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-94-895/2015.

²³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002. nr. 37-1341, su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

²⁴ GODA, G. *Vertybinių prioritetų <...>*, p. 43.

tina demokratinėje visuomenėje ir yra svarbiau už asmens teisę, prieš tai kruopščiai ištyrus ir įvertinus visas konkrečias bylos aplinkybes ir tik paskui priėmus individualų procesinį sprendimą dėl žmogaus teisės ir laisvės varžančios procesinės prievartos priemonės taikymo²⁵. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje taip pat akcentuojama procesinės prievartos priemonių taikymo proporcingumo svarba. Štai plenarinės sesijos nutartyje atkreipiamas dėmesys į tai, kad operatyvinės veiklos (kriminalinės žvalgybos) subjektai, prokurorai, teikdami prašymus, o teismai, priimdami sprendimus sankcionuoti tokių priemonių skyrimą, pratęsti jų taikymą, turi tokius savo sprendimus vertinti pagrįstumo, proporcingumo siekiamam tikslui kontekste. Taigi, turi būti įvertinta, ar yra išlaikoma įstatymų reikalavimus atitinkanti proporcija tarp naudojamų priemonių siekiant išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumo užtikrinimo²⁶.

Savaime suprantama, kad gyvenime gali būti įvairių situacijų, kai net ir tiriant panašaus pavojingumo nusikalstamas veikas toks pat veiksmas vienais atvejais gali būti atliekamas kaip proporcingas, kitais atvejais jis bus draudžiamas kaip neproporcingas (nors formalūs to veiksmo atlikimo pagrindai galėtų būti nustatyti), taigi, tai, kas leidžiama vienu atveju, negalima kitu²⁷. Pažymėtina, jeigu specialiosios tarnybos įstatymų nustatytu būdu ir tvarka taiko prievartos priemones prieš asmenį ar apriboja asmens teisės ar laisvės, tai turi būti daroma ne daugiau, nei tai yra būtina.

3. Asmens laisvė ir teisė gintis nuo valstybės neteisėtų veiksmų. Ar yra tokia galimybė?

Remiantis Kriminalinės žvalgybos įstatymo 5 straipsnio 7 dalimi, kriminalinės žvalgybos metu ar pabaigus kriminalinės žvalgybos tyrimą nustačius, kad gauta kriminalinės žvalgybos informacija apie kriminalinės žvalgybos objektą nepasitvirtino arba kad kriminalinės žvalgybos uždaviniai nebus įgyvendinti, informacijos apie kriminalinės žvalgybos objektą rinkimas turi būti nedelsiant sustabdomas, o surinkta informacija sunaikinama²⁸. Tai yra vienas iš svarbiausių baudžiamojo proceso principų – kiekviena informacija apie asmenį, kuri, nors ir surinkta teisėtai, tačiau, paaiškėjus, kad nusikaltimas nebuvo padarytas, t. y. nutraukus ikiteisminį tyrimą, toliau negali būti niekur naudojama ir nedelsiant turi būti sunaikinta. Be to, to paties įstatymo 5 straipsnio 8 dalyje numatyta, kad kriminalinės žvalgybos pagrindinės institucijos vadovas privalo informuoti asmenį apie jo atžvilgiu kriminalinės žvalgybos metu padarytus pažeidimus, išskyrus atvejus, kai pateikus tokią informaciją gali būti padaryta žala nebaigtiems kriminalinės žvalgybos tyrimams ar atskleista kriminalinės žvalgybos slaptųjų dalyvių tapatybė. Jeigu tuo metu pateikta tokia informacija gali padaryti žalos nebaigtiems kriminalinės žvalgybos tyrimams, ji tuoj pat turi būti pateikta baigus kriminalinės žvalgybos tyrimą²⁹. Doc. dr. G. Goda pateikia tris svarius argumentus, kodėl minėta įstatymo nuostata dėl pranešimo asmeniui apie jo atžvilgiu pažeidimus nebus taikoma arba jos taikymas bus itin retas: 1) įstatyme nenumatyti jokie konkretūs kriterijai, pagal kuriuos kriminalinės žvalgybos pagrindinės institucijos vadovas turėtų konstatuoti esant būtinybę pranešti apie pažeidimus asmeniui; 2) nenumatyta reali nei kriminalinės žvalgybos pagrindinės institucijos vadovo, nei kitų pareigūnų, turinčių pranešti vadovui apie padarytus pažeidimus, kontrolė; 3) numatytos minėtos

²⁵ BUČIŪNAS, G. *Slaptas sekimas. Teisinis reglamentavimas ir praktiniai aspektai*. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 129.

²⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. birželio 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-94-895/2015.

²⁷ PRADEL, J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius, 2001, p. 371.

²⁸ Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymas. 2012 m. spalio 2 d. Nr. XI-2234. *Valstybės žinios*, 2012, nr. 122-6093.

²⁹ Ten pat.

pareigos pranešti išimtis, t. y. kriminalinės žvalgybos subjektai, net ir patys nusprendę, kad pažeidimas buvo padarytas, gali konstatuoti, jog atvejis išimtinis ir apie jį pranešti nereikia³⁰.

Anot Advokatų tarybos pirmininko dr. I. Vėgėlės, mūsų valstybėje niekas negali žinoti, kas ir kada yra ir buvo sekamas, nebent pačios tarnybos nuspręš, kad yra tikslinga informuoti. Šiandien Lietuvoje kiekvieno žmogaus gali būti klausomasi ir jis gali būti sekamas net ir be galimai realaus pagrindo, o pasibaigus tyrimui asmuo niekada apie tai taip ir nesužino bei nesužinos. Pasak Lietuvos advokatūros, tai yra akivaizdus žmogaus teisių pažeidimas ir didžiulė valstybės problema, kelianti nerimą dar ir todėl, kad nėra jokių duomenų, kokie yra šio reiškinio mastai³¹. Taigi susidaro situacija, kad, taikant Kriminalinės žvalgybos įstatymą, kriminalinės žvalgybos veiksmų taikymo faktas gali paaiškėti tik tada, kai tokiu būdu surinktais duomenimis bus nuspręsta remtis baudžiamajame procese. Priešingu atveju jokia informacija apie taikytas priemones nebus žinoma. Praktiškai žmogus, kurio atžvilgiu buvo taikomi kriminalinės žvalgybos veiksmai, netenka galimybės skųsti, t. y. skųsti – ką valstybė darė su juo ir kodėl darė? Konkrečiu atveju gal viskas ir pasibaigė gerai, tačiau žmogus, visuomenė taip ir lieka nežinioje, nežino, ar ta informacija sunaikinta, ar ne. Tokios abejonės visuomenėje kelia nesaugumo jausmą. Tinkamai nesunaikinus kontrolės metu surinktos informacijos gali būti pažeistas žmogaus privatumas, todėl tinkamas informacijos sunaikinimas yra toks pat svarbus kaip ir jos rinkimas. Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje *Chadimova v. Czech Republic* konstatavo Konvencijos 8 straipsnio pažeidimą todėl, kad nacionalinės institucijos nesiėmė pakankamų pastangų įrodyti, jog visos garso kasetės, kuriose įrašyti pareiškėjos pokalbiai su jos advokatu, iš tiesų buvo sunaikintos³². Jeigu pritaikius BPK numatytas prievartos priemones, asmeniui besąlygiškai (pagal BPK 161 straipsnį) turi būti pranešta apie jo atžvilgiu taikytas priemones, taip suteikiant galimybę kreiptis į teismą, tačiau panašius veiksmus atlikus pagal Kriminalinės žvalgybos įstatymą, tokių galimybių naudotis konstitucinėmis teisėmis gali būti nesudaroma.

Kitas labai svarbus klausimas – pagal Kriminalinės žvalgybos įstatymą taikytų priemonių apskundimas. Mažai asmenų apskritai žino, kad yra tokios teisių gynimo priemonės. Be to, nėra nuosekliai įgyvendinamos teisės gauti informaciją apie asmens bylą ir būti įspėtam apie jo atžvilgiu naudotas kriminalinės žvalgybos priemones. Abi šios teisės gali būti apribotos prisidengiant įvairiomis su nacionaliniu saugumu susijusiomis priežastimis. Kriminalinės žvalgybos įstatymo 5 straipsnio 9 dalyje numatyta, kad asmuo, manantis, jog kriminalinės žvalgybos subjektų veiksmai pažeidė jo teises ir laisves, gali apskųsti šiuos veiksmus kriminalinės žvalgybos pagrindinės institucijos vadovui, o šio įstatymo 22 straipsnio 1 dalyje numatytais atvejais – prokurorui. Asmuo, nesutinkantis su kriminalinės žvalgybos pagrindinės institucijos vadovo arba prokuroro sprendimu, gali per 20 darbo dienų nuo sprendimo gavimo dienos paduoti skundą apygardos teismo pirmininkui ar jo įgaliotam teisėjui³³. Tokio skundo nagrinėjimo tvarka Kriminalinės žvalgybos įstatyme neaparta, tačiau pagrindinė problema, anot doc. G. Godos, laikytina ne tiek tai, kad nėra tokios tvarkos, o tai, kad šiame įstatyme labai komplikuoti (palyginti su BPK 161 straipsniu) reglamentuota pranešimo asmeniui apie jam taikytas priemones tvarka³⁴, kuri buvo aptarta šio skyriaus pradžioje.

Pažymėtina, kad EŽTT 2012 m. liepos 31 d. sprendime byloje *Drakšas prieš Lietuvą* buvo nustatyta, jog EŽTK įtvirtintų garantijų Lietuvoje nesilaikoma, kai skundžiamasi dėl Operatyvinės veiklos įstatyme

³⁰ GODA, G. *Vertybiniai prioritetai <...>*, p. 57.

³¹ VĖGĖLĖ, I. *Lietuvos advokatūra: nekontroliuojamas sekimas yra akivaizdus žmogaus teisių pažeidimas ir didžiulė valstybės problema* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://raseiniai.lt/lietuvos-advokatura-nekontroliuojamas-sekimas-yra-akivaizdus-zmogaus-teisiu-pazeidimas-ir-didziule-valstybes-problema/>>.

³² Europos Žmogaus Teisių Teismo byla: *Chadimova v. Czech Republic*, Application no. 50073/99 (2006).

³³ Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymas. 2012 m. spalio 2 d. Nr. XI-2234. *Valstybės žinios*, 2012, nr. 122-6093.

³⁴ GODA, G. *Teisė kreiptis į teismą dėl procesinių prievartos priemonių taikymo. Teisė*, 2016, t. 98, p. 34.

numatytų priemonių taikymo. Šioje byloje EŽTK 13 straipsnio, numatančio, kad „Kiekvienas, kurio teisės ir laisvės, nustatytos šioje konvencijoje, yra pažeistos, turi teisę pasinaudoti veiksminga teisinės gynybos priemone kreipdamasis į valstybės instituciją nepriklausomai nuo to, ar tą pažeidimą asmenys padarė eidami savo oficialias pareigas“, pažeidimas konstatuotas, EŽTT padarius išvadą, kad pareiškėjas Lietuvoje neturėjo galimybės pasiekti, jog būtų efektyviai patikrinta, ar taikant operatyvines priemones (kontroliuojant telefoninius pokalbius) nebuvo padaryta pažeidimų. Pareiškėjo skundus, kuriuose buvo teigiama, kad klausytis telefoninių pokalbių nebuvo teisėto pagrindo, Vilniaus apygardos teismas ir Lietuvos apeliacinis teismas nagrinėti atsisakė. Dėl slapta įrašytų telefoninių pokalbių nutekinimo žiniasklaidai byloje nustatytas ir EŽTK 8 straipsnio, garantuojančio privataus gyvenimo neliečiamumą, pažeidimas³⁵. Tačiau po šio EŽTT sprendimo iš esmės niekas nepasikeitė. Kaip teisingai pažymi doc. G. Goda, nors vietoj Operatyvinės veiklos įstatymo dabar taikomas Kriminalinės žvalgybos įstatymas, byloje *Drakšas prieš Lietuvą* nustatyti teisinio reguliavimo trūkumai nėra pašalinti, teisinis reguliavimas nėra iš esmės kokybiškai pakitęs, nes aiški taikytų priemonių apskundimo tvarka taip ir nėra numatyta³⁶.

Remiantis konstitucine jurisprudencija, žmogui teisė kreiptis į teismą yra užtikrinama pačios Konstitucijos, netgi jeigu įstatyme tai neįtvirtinta. Teisė kreiptis į teismą yra absoliuti³⁷. Šios teisės negalima apriboti ar paneigti. Pagal Konstituciją įstatymų leidėjas turi pareigą nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kad visus ginčus dėl asmenų teisių ir laisvių pažeidimo būtų galima spręsti teisme. Teisės aktų gali būti nustatyta ir ikiteisminė ginčų sprendimo tvarka. Tačiau negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuriuo būtų paneigta asmens, manančio, kad jo teisės ir laisvės pažeistos, teisė ginti savo teises ar laisves teisme³⁸. EŽTT savo praktikoje taip pat yra pažymėjęs, kad elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolės slaptumas negali užkirsti kelio šią kontrolę kvestionuoti, o nacionaliniams teismams ir Teismui – galimybei tokią kontrolę prižiūrėti³⁹.

Teisėsaugos institucijos ir visuomenė negali būti priešinos. Tačiau akivaizdu, kad šioje situacijoje visuomenė bejėgė ginti savo teises. Tad išlieka pačios kriminalinės žvalgybos sistemos kontrolės problema. Akivaizdu, kad srityje, kurioje dominuoja slaptumas, tokia priežiūra yra būtina – ji padeda užtikrinti, kad žvalgybos tarnybos būtų atskaitingos už savo veiksmus ir skatina veiksmingų vidinių apsaugos priemonių kūrimą pačiose tarnybose. Kriminalinės žvalgybos subjektai turi plačias galimybes taikyti Kriminalinės žvalgybos įstatyme įtvirtintas nuostatas, todėl turėtų būti įtvirtintos ir jų priežiūros sistemos, užtikrinančios žmogaus teisių apsaugą. Kriminalinės žvalgybos įstatyme yra įtvirtintas kriminalinės žvalgybos koordinavimo ir kontrolės mechanizmas. Pradedant kriminalinės žvalgybos vidaus kontrole, kurią organizuoja kriminalinės žvalgybos pagrindinių institucijų vadovai; prokuratūra; vyriausybė, ir baigiant parlamentine kontrole. Dėl suprantamų priežasčių šioje vietoje žmogaus interesams tikėtina labiausiai turėtų atstovauti kriminalinės žvalgybos parlamentinės kontrolės komisija. Kita vertus, parlamentinė kontrolė yra labiau tik formali kontrolė, nes parlamentinės kontrolės komisija negauna iš specialiųjų tarnybų visos surinktos informacijos. Kriminalinės žvalgybos parlamentinės kontrolės komisija gali tik atkreipti dėmesį, kad visuomenė turėtų būti aiškiai informuojama apie teisėsaugos institucijų vykdomos elektroniniais ryšiais perduodamos informacijos kontrolės mastą, atliekamų kriminalinės žvalgybos veiksmų pagrįstumą ir tikslingumą. Skirtingose valstybėse priežiūros įstaigų požiūris į skaidrumą skiriasi – nuo reguliarių ataskaitų skelbimo iki savo interneto svetainių ar socialinės žiniasklaidos naudojimo. Pavyzdžiui, Italijos žvalgybos ir saugumo

³⁵ *Drakšas v. Lithuania* Application no. 36662/04, judgment of 31 July 2012.

³⁶ GODA, G. Teisė kreiptis į teismą <...>, p. 35.

³⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas.

³⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos 2 d. ir 2003 m. kovo 4 d. nutarimai.

³⁹ *Kennedy v. United Kingdom*, no. 26839/05, judgement of 18 May 2010.

tarnybų valstybės saugumo kontrolei parlamentinis komitetas (COPASIR), Prancūzijos parlamentinė delegacija žvalgybos klausimais (DPR), Vokietijos parlamentinės kontrolės taryba (PKGr) ir Jungtinės Karalystės interneto sistemų konsorciumas (ISC) yra teisiškai įpareigoti reguliariai skelbti ataskaitas⁴⁰. Tai skatina skaidrumą, nes apie parlamentinės priežiūros komitetų darbą reguliariai informuojamas parlamentas ir visuomenė. Jungtinės Karalystės interneto sistemų konsorciumas (ISC) savo metinėje ataskaitoje pateikia nuorodą į savo internetinėje svetainėje paskelbtas per atskaitinį laikotarpį surengtų posėdžių stenogramas ir tokiu būdu pakankamai plačiai informuoja apie savo darbą. Prancūzijos, Vokietijos kriminalinės žvalgybos kontrolės komisijos metinėse ataskaitose nurodo per atskaitinį laikotarpį sektų asmenų skaičių.

Vis dėlto teismui tenka pareiga saugoti, kad baudžiamojo proceso metu demokratinėse valstybėse būtų gerbiamos konstitucinės vertybės. Ir kaip teisingai pažymi doc. G. Goda, kol kas nesugalvota geresnio būdo įpareigoti teismą priimti sprendimus dėl labiausiai žmogaus teises ir laisves varžančių priemonių taikymo bei nagrinėti ginčus dėl galimai netinkamų valstybės pareigūnų sprendimų ir veiksmų⁴¹.

4. Kriminalinės žvalgybos įstatymo taikymo labirintai ir teismų praktika

Ar tikrai teismai dažnai bylos nagrinėjimo metu daugiausiai laiko skiria aiškindamiesi, ką specialiosios tarnybos padarė arba nepadarė neteisėtai, o mažiau laiko skiria išsiaiškinti, ką negero padarė teismas asmuo? Ar tikrai baudžiamosiose bylose paprastai netikrinamas kriminalinės žvalgybos veiksmų atlikimo faktinis pagrindas, jeigu tokius veiksmus sankcionavo apygardos teismo pirmininkas arba jo įgaliotas teisėjas, nagrinėjant bylą teisme? Ar tikrai teismai savo subjektyviu vertinimu kai kuriose baudžiamosiose bylose pripažįsta, kad nebuvo faktinio pagrindo pradėti kriminalinės žvalgybos tyrimą, o tada visus paskesnius veiksmus pripažįsta neteisėtais, o jų metu gautus duomenis – neteisėtai surinktais įrodymais? Valstybių prieš korupciją grupė (GRECO) valstybės antikorupciniame vertinime yra nurodžiusi, kad Lietuvoje, nagrinėjant korupcines bylas, yra taikomi per dideli įrodymų surinkimo teisėtumo vertinimo kriterijai. Į šiuos iškelus klausimus straipsnyje bandoma rasti atsakymus, analizuojant Lietuvos teismuose nagrinėtas baudžiamąsias bylas. Iš tikrųjų pagrįstai kyla abejonių, kai korupcinio pobūdžio baudžiamoji byla baigiama asmens išteisinimu, konstatuojant, jog nebuvo faktinio pagrindo pradėti kriminalinės žvalgybos tyrimą. Ir ši išvada daroma praėjus dešimčiai metų baudžiamąją bylą išnagrinėjus visose Lietuvos teismų instancijose. O juk pradėjus kriminalinės žvalgybos tyrimą, sankcionavimo procese tiek tyrimo pradėjimo, tiek ir sankcionavimo metu faktinį pagrindą įvertina ir prokuroras, ir teisėjas. Ir tai jie daro tuo metu ir toje teisinėje aplinkoje, kada vyksta veiksmas, o ne po dešimties metų.

Kriminalinės žvalgybos įstatyme įtvirtinta, kad kriminalinėje žvalgyboje taikomas priemonės prieš asmenį sankcionuoja teismas, tačiau nenurodoma, kuris teismas tai gali daryti. Vadinas, suvaržyti asmens privatumą gali leisti kiekvienas teismas. Negavus sankcijos viename teisme, yra galimybė jos prašyti kitame teisme. Kitas labai svarbus aspektas – specialiųjų tarnybų pateikiamų prašymų ir juose surašytų pagrindų ir argumentų išdėstymas. Bliieka pasikliauti teisėjų sąžiningumu ir kompetencija vertinant tokių prašymų turinio pagrįstumą. Be to, probleminis yra pateikiamos informacijos teisėjui apimties kriterijus, t. y. jos pakankumas, pilnumas, aiškumas tam, kad būtų galima sankcionuoti kriminalinės žvalgybos veiksmus, o kartu pateisinti skverbimąsi į privatų asmens gyvenimą. Kai tokios informacijos nepakanka, teisėjas gali paprašyti pareigūnų pateikti papildomą medžiagą. Pareigūnas gali

⁴⁰ Surveillance Intelligence Services. *European Union Agency For Fundamental Rights*, Vol. 2, 2017.

⁴¹ GODA, G. Vertybiniai prioritetai <...>, p. 49.

ją pateikti arba tiesiog su tuo pačiu prašymu kreiptis į kitą teisėją, kuris galbūt papildomos medžiagos pateikti nereikalaus. Tokia situacija akivaizdžiai ydinga, kelia grėsmę ne tik teisėjų nepriklausomumui, bet ir pačiai valstybei, kai sudaromos galimybės pažeisti asmens privatumą.

EŽTT ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijoje daug dėmesio skiriama žmogaus privataus gyvenimo apsaugai. Ši apsauga ypač sustiprėjo po Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. išplėstinės septynių teisėjų priimtos nutarties Šiaulių miesto teismo teisėjos korupcijos byloje⁴². Šioje baudžiamojoje byloje išplėstinė teisėjų kolegija pabrėžė tai, kad teismui tenka pareiga patikrinti, ar sankcionuojant veiksmus, dėl kurių kreipėsi kriminalinės žvalgybos veiklos subjektai, buvo laikomasi Kriminalinės žvalgybos įstatyme numatytų pagrindų. Priešingu atveju įstatyme nustatytų kriminalinės žvalgybos veiksmų ir priemonių taikymo ir jų ribų nepaisymas ar kitoks piktnaudžiavimas daro juos neteisėtus. Be to, teisėjų kolegija pažymėjo kaip labai svarbų kriterijų, jog tam, kad teismas pripažintų duomenis, surinktus naudojant kriminalinės žvalgybos veiksmus ir priemones, įrodymu byloje, nepakanka, kad šie veiksmai ir priemonės būtų sankcionuoti nepažeidžiant Kriminalinės žvalgybos įstatymo nuostatų. Teisėtai sankcionuotus kriminalinės žvalgybos veiksmus daro teisėtus ne tik jų sankcionavimo pagrindų, bet ir jų atlikimo teisėtumas. Taigi pagrindinis akcentas šioje baudžiamojoje byloje tas, jog, sankcionuojant kriminalinės žvalgybos veiksmus, nutartyse turi būti ne lakoniškai, bet konkrečiai nurodomi planuojami atlikti veiksmai ir vieta, kur tai bus daroma. Vėliau šią bylą dar kartą nagrinėjant kasacinėje instancijoje, teisėjų kolegija atmesdama prokuroro skundą pabrėžė, kad teismas, tenkindamas prokuroro teikimus ir sankcionuodamas atskirus kriminalinės žvalgybos veiksmus, turėjo konkretinti tokio susižinojimo kontrolės būdus, apimtis, ribas⁴³. Galima konstatuoti, kad buvo suformuota nauja teismų praktika, reikalaujanti iš teismų ir kriminalinės žvalgybos subjektų duodant leidimus atlikti operatyvinius (kriminalinės žvalgybos) veiksmus, leidimas turi būti kiek įmanoma tikslesnis, kad proceso dalyviai ir bylą nagrinėjantys teismai galėtų įvertinti tų veiksmų teisėtumą (teisinį pagrindą) ir pagrįstumą (faktinį pagrindą), būtent, būtų aišku, kokie veiksmai, kur, prieš kokius asmenis, kiek laiko galėjo būti vykdomi.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad formuojant bendrą kriminalinės žvalgybos veiksmų sankcionavimo praktiką, kartu su pagrindinių kriminalinės žvalgybos institucijų ekspertais buvo parengti prokurorų teikimų teismui rezoliucinių dalių pavyzdžiai. Nepaisant to, vis dar pasitaiko, kai teismo nutartyse dėl techninių priemonių panaudojimo specialia tvarka pernelyg abstrakčiai nurodomas kriminalinės žvalgybos tyrimo faktinis pagrindas, pavyzdžiui, baudžiamojoje byloje buvo nurodyta, jog G. R., dirbantis UAB „K“ direktoriumi, ir šios bendrovės tiekimo skyriaus darbuotojas V. B. galimai vykdo nusikalstamas veikas, numatytas BK 24 straipsnio 6 dalyje ir 225 straipsnio 2 dalyje ir 228 straipsnio 2 dalyje. Vis dėlto, vertindama, ar minėtas pažeidimas pripažintinas esminiu baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimu, teisėjų kolegija pažymėjo, kad pagal BPK 369 straipsnio 3 dalį esminiais BPK pažeidimais laikomi tokie BPK reikalavimų pažeidimai, dėl kurių buvo suvaržytos įstatymų garantuotos kaltinamojo teisės ar kurie sukliudė teismui išsamiai ir nešališkai išnagrinėti bylą ir priimti teisingą nuosprendį ar nutartį. Apeliacinės instancijos teismas, išanalizavęs ir įvertinęs STT prašymo ir prokuroro teikimo turinį (juose tinkamai nurodytas kriminalinės žvalgybos tyrimo faktinis pagrindas) ir pirmiau nurodyto teismo nutartį, teisėjų kolegijos nuomone, padarė pagrįstą ir teisingą išvadą, kad kriminalinės žvalgybos tyrimas dėl G. R. buvo pradėtas teisėtai, nes tam buvo faktinis ir teisinis pagrindai⁴⁴. Kitoje baudžiamojoje byloje kasacinės instancijos teismas, vertindamas Vilniaus apygardos teismo nutarčių (išslaptintų) dėl operatyvinių veiksmų sankcionavimo turinį konstatavo, kad faktinis pagrindas tyrimo veiksmams nurodomas abstrakčiai, kaip veikos, „turinčios sunkių nusikaltimų požymių“, tai pagrįstai

⁴² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. vasario 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-85-696/2016.

⁴³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. lapkričio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-285-976/2018.

⁴⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. liepos 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-161-693/2019.

apeliacinės instancijos teismo pripažinta šių procesinių dokumentų trūkumu. Kita vertus, vien tai neleidžia pripažinti fakto, kad tyrimo veiksmai buvo atliekami neteisėtai. Nėra pagrindo daryti ir išvados apie proporcingumo reikalavimų pažeidimą renkant įrodymus vien dėl to, kad tyrimo metu dalis atskleistų veikų, atsižvelgiant į kyšio dydį, kvalifikuotos ne kaip sunkūs, bet kaip apysunkiai nusikaltimai. Visos S. R. inkriminuotos nusikalstamos veikos yra korupcinio pobūdžio (kyšininkavimas), nė viena negali būti pripažinta „atsitiktiniu tyrimo radiniu“. Natūralu, kad pradedant operatyvinį tyrimą dėl kyšininkavimo ne visada įmanoma tiksliai prognozuoti, kokio sunkumo šios nusikalstamos veikos požymiai bus atskleisti, taigi negali būti keliamas ir reikalavimas, kad, atskleidus mažesnio masto kyšininkavimą, nei buvo manoma, visi surinkti duomenys tampa neleistini. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad dalis S. R. inkriminuotų kyšininkavimo atvejų atitiko ir sunkaus nusikaltimo požymius (BK 225 straipsnio 3 dalis)⁴⁵. Be to, svarbu, kad visi ikiteisminio tyrimo stadijoje ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokurorų ar ikiteisminio tyrimo teisėjo renkant duomenis atliekami proceso veiksmai ir priimami sprendimai turi būti fiksuojami surašant BPK numatytus procesinius dokumentus: protokolus, nutarimus, nutartis. Jei dalis reikšmingos baudžiamajam procesui informacijos yra surenkama vadovaujantis Kriminalinės žvalgybos įstatymu, tai iš baudžiamosios bylos medžiagos turi būti aišku, kokie Kriminalinės žvalgybos įstatyme numatyti veiksmai buvo atlikti, taip pat turi būti galimybė patikrinti, ar renkant informaciją buvo laikytasi Kriminalinės žvalgybos įstatyme nustatytų reikalavimų⁴⁶.

Detalesnė analizė susijusi su keliomis korupcinio pobūdžio baudžiamosiomis bylomis, kuriose teismų sprendimai buvo priimti jau po naujos suformuotos teismų praktikos taikant Kriminalinės žvalgybos įstatyme įtvirtintas nuostatas. Šiose bylose, vadovaujantis nauja suformuota praktika, operatyvinių veiksmų (kriminalinės žvalgybos veiksmų) atlikimo metu užfiksuoti duomenys buvo pripažinti kaip gauti neteisėtai. Juos eliminavus, kitų duomenų paprasčiausiai neliko, todėl asmenys išvengė baudžiamosios atsakomybės.

Štai Palangos miesto architekto baudžiamosios bylos chronologija: *Palangos miesto teismo jis buvo nuteistas pagal BK 225 straipsnio 1 dalį (paėmęs 3000 Lt kyšį). Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartimi nuteistojo apeliacinis skundas buvo atmestas. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartimi panaikinta Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis ir byla perduota iš naujo nagrinėti apeliacine tvarka. Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nuosprendžiu Palangos miesto apylinkės teismo nuosprendis buvo panaikintas ir priimtas naujas nuosprendis: architektas pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 225 straipsnio 1 dalį išteisintas, nenustačius, kad jis padarė veiką, turinčią šio nusikaltimo požymių. Galiausiai Lietuvos Aukščiausiais Teismas atmetė prokuroro kasacinį skundą ir paliko galioti išteisinamąjį nuosprendį.*

Analizuojant šią baudžiamąją bylą, pirmiausiai atkreiptinas dėmesys, kad šios bylos nagrinėjimas truko nuo 2011 m. (tyrimo pradžia) iki 2017 m. (galutinis kasacinės instancijos teismo sprendimas). Ši baudžiamoji byla kilo iš medžiagos, surinktos naudojant operatyvinės veiklos metodus: byloje buvo nuspręsta naudoti technines priemones specialiaja tvarka ir vykdyti telekomunikacijų tinklais perduodamos informacijos kontrolę ir fiksavimą, taip pat kitokio susižinojimo ar veiksmų įvairiose susitikimų vietose su kitais asmenimis, kai nė vienam pokalbio, kitokio susižinojimo ar veiksmų dalyviui apie tokią kontrolę nėra žinoma. 2008 m. birželio 4 d. Klaipėdos apygardos prokuratūros prokuroras pateikė teikimą teismui dėl tokių priemonių naudojimo sankcionavimo. Klaipėdos apygardos teismas 2008 m. birželio 4 d. nutartimi sankcionavo tokių veiksmų kontrolę, nurodė telefono abonento numerį, bet nenurodė, koks kitoks susižinojimas bus kontroliuojamas. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nei teikime, nei

⁴⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-8-788/2018.

⁴⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. sausio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-51-507/2017.

teismo nutartyje nebuvo nurodyta, kokie konkretūs architekto veiksmai ir kodėl bus kontroliuojami⁴⁷. Po pusantrų metų architekto telefoninių pokalbių ir kitokio susižinojimo kontrolė 2009 m. gruodžio 3 d. teismo nutartimi tenkinant prokuroro teikimą jo veiksmų kontrolė buvo išplėsta – sankcionuotas slaptas pateikimas į architekto darbo kabineto patalpas, šių patalpų ir jose esančių tyrimui reikšmingų dokumentų, daiktų apžiūra, techninių priemonių įrengimas. Vadinasi, skverbimasis į šio asmens privatų gyvenimą dar labiau buvo išplėstas.

Nors šioje byloje teisinis pagrindas atlikti operatyvinio tyrimo veiksmus ir buvo, tačiau tai savaime nepatvirtina, kad buvo įgyvendintos ir kitos jų taikymo teisėtumo sąlygos, nes reikia nustatyti faktinį operatyvinio tyrimo veiksmų pagrindą. Taip pat teisėjų kolegija pažymėjo, kad operatyviniai veiksmai teisėtai gali būti atliekami tik esant konkrečiam įstatyme nustatytam faktiniam pagrindui – informacijai ne apie bet kokią, o tik apie įstatyme nurodytą nusikalstamą veiką ar veikas, ir vykdomi tik siekiant surinkti duomenų apie tokią veiką⁴⁸. Šioje byloje pirmoje ir visose vėlesnėse nutartyse tik abstrakčiai nurodytas operatyvinių veiksmų atlikimo faktinis pagrindas, nusikaltimai, apie kuriuos siekiama gauti informacijos, įvardyti kaip kyšininkavimas ir piktnaudžiavimas tarnybine padėtimi, nenurodant tikslaus jų kvalifikavimo pagal BK straipsnius ir jų dalis. Analizuojant šią baudžiamąją bylą kyla pagrįstų klausimų – kur žiūri teismai ir kuo remdamiesi jie įsitikina sankcionuodami kriminalinės žvalgybos veiksmus? Po 2008 m. birželio 4 d. nutarčių prokuratūra dar penkis kartus kreipėsi į teismą pratęsti taikomas operatyvines priemones, nors nė viename teikime nebuvo pateikta naujos informacijos apie surinktus duomenis, kurie patvirtintų operatyvinių priemonių taikymo ir pratęsimo pagrįstumą, t. y. kad architektas vykdo ar rengiasi vykdyti nusikalstamą veiklą. Nepaisydamas to, teismas vis vien pratęsdavo leidimą atlikti slaptus operatyvinius veiksmus, o 2009 m. gruodžio 3 d. sankcionavo naują operatyvinę priemonę – slaptai patekti į patalpą ir įrengti technines priemones, nors po pusantrų metų telefoninių pokalbių klausymosi nieko naujo, dėl ko reikėtų tokios priemonės, nepaašškėjo. Beveik trejus metus teismas pratęsdavo slaptų operatyvinių veiksmų sankcionavimą, nors nė viename prokuroro teikime nebuvo pateikta jokios naujos medžiagos, kad atsirado faktinis slaptų operatyvinių veiksmų pagrindas ir dėl to yra būtinybė kreiptis į teismą su teikimu pratęsti slaptus operatyvinius veiksmus, siekiant išaiškinti galimai nusikalstamą architekto veiklą. Akivaizdu, kad tokia ilga nerezultatyvi žmonių kontrolė negali būti pateisinama, nes neatitinka teisinėje valstybėje galiojančių principų ir laikytina esminiu žmogaus teisių pažeidimu. Visiškai pagrįstai kasacinės instancijos teismo teisėjų kolegija konstatavo, kad slaptų operatyvinių veiksmų sankcionavimas nesant tam faktinio pagrindo, naujų nutarčių priėmimas ir tokių veiksmų pratęsimas be jokios motyvacijos daro tokias nutartis neteisėtas⁴⁹. Ir tik 2011 m. gegužės mėnesį, naudojant slaptą architekto susižinojimo kontrolę, pavyko užfiksuoti informaciją apie galimai neteisėtą jo veikimą. Nors 2011 m. gegužės mėnesį nustatyti atvejai nevisiškai atitiko operatyvinių tarnybų tikslus, dėl kurių beveik trejus metus buvo kontroliuojamas architekto privatus gyvenimas, ikiteisminis tyrimas buvo pradėtas. Atkreiptinas dėmesys, kad 2013 m. rugpjūčio 27 d. nutarimu ikiteisminis tyrimas dėl nusikaltimų, dėl kurių jis pradėtas 2011 birželio 2 d. nutarimu, nutrauktas nepavykus surinkti įrodymų toliau tirti bylą.

Toliau padaryti sunkiai paaiškinami teisėsaugos institucijos žingsniai. Pradėjus ikiteisminį tyrimą, 2011 m. birželio 2 d. Klaipėdos apygardos teismo nutartimi pagal BPK 154, 158 straipsnius leista toliau klausytis architekto ir dar trijų asmenų telefoninių pokalbių, slaptai patekti į patalpas bei slaptai naudoti technines priemones, vykdyti slaptą sekimą nuo 2011 m. birželio 3 d. iki 2011 m. gruodžio 3 d. (pratęsti slapti operatyviniai veiksmai prieš architektą, kurie jau buvo vykdomi remiantis OVĮ

⁴⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. vasario 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-57-696/2017.

⁴⁸ Ten pat.

⁴⁹ Ten pat.

nuostatomis). Taigi, nepaisant nustatyto nusikalstamos veikos fakto, 2011 m. lapkričio 30 d. nutartimi pratęstas iki 2012 m. kovo 2 d. telefoninių pokalbių klausymas ir leista iki 2012 m. birželio 2 d. patekti į darbo kabinetą ir sumontuoti bei išmontuoti specialią techniką; 2011 m. gruodžio 2 d. nutartimi leista nuo 2011 m. gruodžio 2 d. iki 2012 m. birželio 2 d. patekti į architekto darbo kabinetą ir įrengti technines priemones; 2012 m. kovo 2 d. nutartimi leista nuo 2012 m. kovo 2 d. iki 2012 n. rugsėjo 1 d. vėl patekti į darbo kabinetą ir naudoti technines priemones. Nėgana to, sankcionuotas ir slaptas architekto sekimas. Slaptos procesinės priemonės prieš architektą buvo taikomos net ir pradėjus ikiteisminį tyrimą ir nustačius nusikaltimo požymius jo veikoje. Jos buvo taikomos ir vėl pratęsimos keletą kartų ir truko net iki 2013 m. kovo. Nenustačius naujų aplinkybių, nutarta jų netęsti. O ikiteisminis tyrimas dėl 2011 m. lapkričio 4 d. paimto 3000 Lt kyšio pradėtas tik 2013 m. sausio 25 d., t. y. praėjus beveik pusantrų metų nuo nusikaltimo fakto užfiksavimo. Visą tą laiką buvo tęsiamos operatyvinės priemonės, susijusios su slapta architekto kontrole, tikintis, kad jis padarys naujų nusikalstamų veikų, ir nieko nedaroma, neatliekami jokie procesiniai veiksmai dėl 2011 m. lapkričio 4 d. atvejo. Tokius veiksmus galima pavadinti visiškai ignoruojančiais žmogaus privatus gyvenimo neliečiamumą. Kaip matyti iš bylos medžiagos, prieš architektą slaptos operatyvinės priemonės teismo nutartimis buvo naudojamos nuo 2008 m. birželio 4 d. iki 2011 m. birželio 4 d., t. y. trejus metus, o nuo 2011 m. birželio 2 d. iki 2013 m. kovo 10 d. – slaptos procesinės priemonės, t. y. beveik vienerius metus aštuonis mėnesius. Iš viso architekto susižinojimas, pokalbiai buvo kontroliuojami ketverius metus ir aštuonis mėnesius. Taigi tiek laiko asmens privatus gyvenimas buvo kontroliuojamas klausantis jo pokalbių telefonu, pokalbių darbo vietoje, jis slaptai sekamas. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kitokia praktika formuojama tik dėl tokių atvejų, kai valstybės institucijos gali tęsti slaptus operatyvinius ir procesinius veiksmus tik dėl tokių veikų, kurios, pasibaigus jų sankcionavimo laikui, dar nebuvo baigtos, arba, nors ir surinkta pakankamai nusikalstamos veikos įrodymų, tačiau reikia išaiškinti organizuotų grupių ir nusikalstamų susivienijimų veiklą, grupių organizatorius, grupių ryšius su kitomis grupėmis ar pareigūnais, kad būtų atskleistas visas jų organizacinis tinklas⁵⁰.

Dar vienoje baudžiamojoje byloje savivaldybės meras ir kiti savivaldybės tarnautojai buvo kaltinami padarę korupcinių nusikaltimų. Siekiant atskleisti nusikalstamas veikas, visų šių asmenų darbo kabinetuose buvo įrengta vaizdo ir garso įrašymo aparatūra. Nors šioje baudžiamojoje byloje tiek pirmosios, tiek ir apeliacinės instancijos teismai padarė išvadą, kad, pradedant operatyvinių tyrimą ir sankcionuojant operatyvinius veiksmus bei priemones, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo nuostatos nebuvo pažeistos, tačiau operatyvinių veiksmų vykdymas nebuvo tinkamas, nes teismų nutartyse, kuriomis buvo sankcionuotas slaptas patekimas į minėtų asmenų darbo kabinetus, nebuvo nurodyta, kokie konkretūs ir kokios apimtys veiksmai ir priemonės gali būti vykdomi, todėl garso ir vaizdo įrašai, padaryti šiuose kabinetuose, yra gauti pažeidžiant įstatymą ir neturi įrodomosios reikšmės⁵¹. Paanalizuokime Lietuvos Aukščiausiojo Teismo argumentus vertinant atliktus kriminalinės žvalgybos veiksmus šioje byloje. Pirma, kasacinės instancijos teismas atkreipė dėmesį į tai, kad buvo tinkamai sankcionuotas slaptas patekimas į savivaldybės mero bei kitų asmenų darbo kabinetus ar slapto patekimo pratęsimas. Tačiau sankcionuotose nutartyse nebuvo nurodyti konkretūs informacijos rinkimo būdai, kurie bus naudojami į šiuos kabinetus slapta patekus. Anot šio teismo, slaptas patekimas į gyvenamąsias ir negyvenamąsias patalpas ar transporto priemones savaime nėra informacijos rinkimo būdas, todėl vien tik patekimo į patalpas sankcionavimo faktas neturi jokios prasmės. Kasacinės instancijos teismo teisėjų kolegija pagrįstai konstatavo, kad slaptai patenkant į patalpas sudaroma galimybė

⁵⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. vasario 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-86/2011; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. lapkričio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-530/2012.

⁵¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. vasario 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-4-689/2019.

rinkti reikiamą informaciją, todėl nutartyje, kuria sankcionuojamas slapta patekimas į patalpą, turi būti nurodytas ir informacijos rinkimo būdas, kuris toje patalpoje bus naudojamas. Antra, kasacinės instancijos teismas atkreipė dėmesį, kad – apygardos teismo pirmininko nutartimi buvo sankcionuota slapta savivaldybės mero ir kitų asmenų telekomunikacijų tinklais perduodamos informacijos turinio kontrolė ir fiksavimas, taip pat techninių priemonių panaudojimas specialia tvarka kontroliuojant ir fiksuojant šių asmenų pokalbius, kitokį sužinojimą ar veiksmus, kai nė vienam dalyviui apie tokią kontrolę nėra žinoma. Be to, ta pačia nutartimi sankcionuotas slapta patekimas į mero ir kitų savivaldybės tarnautojų darbo kabinetus. Tačiau, teisėjų kolegijos vertinimu, pagal tokį nutarties turinį galima daryti tam tikrą prielaidą, kad ja sankcionuotas techninių priemonių naudojimas specialia tvarka minėtų asmenų darbo kabinetuose, tačiau galima daryti ir prielaidą, kad šia nutartimi sankcionuoti bet kokių šių asmenų pokalbių, kitokio sužinojimo ar veiksmų slapta kontrolė ir fiksavimas, kad ir kur tai vyktų, jeigu tai nesusiję su slaptu patekimu į kitas, nei nurodytos nutartyje, patalpas. Tokioje situacijoje Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų kolegija dar kartą pažymėjo, kad kasacinio teismo praktikoje yra suformuluoti aiškūs reikalavimai teisėjo nutarčiai, kuria sankcionuojamas techninių priemonių naudojimas specialia tvarka: sankcionuojant leidimą įrengti slaptą garso ir vaizdo įrašymo aparatūrą darbo kabinete, nepakanka apsiriboti bendromis frazėmis, parašytais teismo nutarties rezoliucinėje dalyje, – kitokio susižinojimo ar veiksmų kontrolė ir fiksavimas, kai nė vienam pokalbio, kitokio susižinojimo ar veiksmų dalyviui apie tokią kontrolę nėra žinoma⁵².

Kasacinis teismas atkreipė dėmesį į tai, kad tokios nutarties nuostatomis ir vadovavosi apeliacinės instancijos teismas, konstatuodamas, kad apygardos teismo nutartys dėl techninių priemonių naudojimo darbo kabinetuose akivaizdžiai neatitinka tokių nutarčių turiniui keliamų reikalavimų, ir atmesdamas prokuroro apeliacinio skundo argumentus dėl duomenų, gautų slapta patekus į savivaldybės mero ir kitų asmenų darbo kabinetus, atitikties BPK 20 straipsnyje įtvirtintiems reikalavimams. Taigi, teisėjų kolegija konstatavo, kad apeliacinės instancijos teismo išvados dėl duomenų, gautų panaudojant vaizdo ir garso įrašymo aparatūrą šių asmenų darbo kabinetuose, nepripažinimo įrodymais yra pagrįstos, ir prokuroro kasacinį skundą atmetė. Reikėtų pažymėti, kad priimtuose išteisinamuosiuose nuosprendžiuose konstatuojama, jog nesurinkta pakankamai duomenų, patvirtinančių, kad buvo padaryta piktnaudžiavimo, kyšininkavimo ar prekybos poveikiu nusikalstama veika, apeliuojama į Kriminalinės žvalgybos įstatymo pagrindu surinktų duomenų neteisėtumą ir nepagrįstumą, taip pat kitų BPK procesinių veiksmų pagrindu surinktų duomenų nepakankamumą ar neatitiktį įrodymams keliamiems reikalavimams. Ypač akcentuotina – pagrindinė įrodymų vertinimo taisyklė, draudžianti baudžiamajon atsakomybėn trauktino asmens kaltę grįsti prielaidomis. Teismų praktika baudžiamosios atsakomybės už korupcinio pobūdžio nusikalstamas veikas kontekste pastaruoju metu tapo išsamesnė, detalesnė ir kelianti didesnius reikalavimus ikiteisminį tyrimą atliekantiems, jam vadovaujantiems ir jį organizuojantiems, taip pat valstybinį kaltinimą palaikantiems prokurorams. O teismai yra įpareigoti priimamus sprendimus grįsti baudžiamojoje byloje surinktų duomenų, vėliau teismo pripažintų įrodymais, visetu.

Išvados

1. Kriminalinės žvalgybos tarnybos padeda užtikrinti nacionalinį saugumą ir, norėdamos tai daryti sėkmingai, jos dažnai turi dirbti slapta. Vis dėlto pagal tarptautinius ir Europos žmogaus teisių standartus būtina, kad kriminalinės žvalgybos tarnybų įgaliojimai ir teisės būtų aiškiai apibrėžtos, turi būti nustatytos apsaugos priemonės nuo savavališkų veiksmų pasitelkiant slaptumą. Europos

⁵² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. vasario 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-85-696/2016.

Žmogaus Teisių Teismas yra konstatavęs, kad nacionalinės teisinės sistemos turi būti aiškios, priemonės ir nuoseklios. Kriminalinės žvalgybos įstatyme turi būti kuo išsamiau apibrėžti kriminalinės žvalgybos tarnybų įgaliojimai ir teisės bei sekimo priemonės, kurias tokios tarnybos gali naudoti. Turi būti aiškiai išskirta pagrindinių teisių apsauga, užtikrinant žmogaus privatumo ir duomenų apsaugą renkant, saugant, platinant duomenis ir su jais susipažįstant.

2. Taikant procesines prievartos priemones ir vertinant jas naudojant gautų duomenų leistinumą sąlygas kiekvienu atveju būtina įvertinti procesinių prievartos priemonių taikymo formalų teisėtumą (ar tam buvo teisėta priežastis, ar tinkamai sankcionuoti veiksmai; ar tiksliai laikytasi sankcionuotų veiksmų ribų; ar asmuo nebuvo provokuojamas) ir jų taikymo proporcingumą. Tai užtikrina kriminalinės žvalgybos veiksmų atlikimo metu gautos informacijos atitikti BPK 20 straipsnio reikalavimams. Priešingu atveju tiek įstatyme, tiek ir teismų praktikoje nustatytų kriminalinės žvalgybos veiksmų ir priemonių taikymo ir jų ribų nepaisymas ar kitoks piktnaudžiavimas daro juos neteisėtus.
3. Pastaruoju metu kriminalinės žvalgybos subjektams, taikantiems Kriminalinės žvalgybos įstatyme įtvirtintas nuostatas, keliami kur kas didesni reikalavimai, suformuluoti Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencija, remiantis kuriais privaloma konkretinti slaptų priemonių naudojimo būdus, apimtį ir ribas. Leidimas atlikti kriminalinės žvalgybos veiksmus turi būti kuo tikslesnis, kad proceso dalyviai ir bylą nagrinėjantys teismai galėtų įvertinti tų veiksmų teisėtumą (teisinį pagrindą) ir pagrįstumą (faktinį pagrindą), būtent, būtų aišku, kokie veiksmai, kur, prieš kokius asmenis, kiek laiko galėjo būti vykdomi. Formuojant bendrą kriminalinės žvalgybos veiksmų sankcionavimo praktiką, tuo pagrindu kartu su pagrindinių kriminalinės žvalgybos institucijų ekspertais buvo parengti ir prokurorų teikimų teismui rezoliucinių dalių pavyzdžiai.

Literatūra

Teisės aktai

1. 2016 m. balandžio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB (Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas).
2. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. (2016/C 202/02).
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, nr. 37-1341, su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.
4. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, nr. 33-1014, su vėlesniais pakeitimais.
5. Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymas. 2012 m. spalio 2 d. Nr. XI-2234. *Valstybės žinios*, 2012, nr. 122-6093.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai

6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas.
7. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos 2 d. nutarimas.
8. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas.
9. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. spalio 23 d. nutarimas.
10. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas.
11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. kovo 15 d. nutarimas.
12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. kovo 15 d. nutarimas.
13. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. balandžio 18 d. nutarimas.

Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai

14. *Aydoğdu et autres c. Turquie*, n° 25745/07, décision du 11 janvier 2011.
15. *Association for European Integration and Human Rights and Ekimdzhev v. Bulgaria*, no. 62540/00, judgment of 28 June 2007.

16. *Chadimova v. Czech Republic*, application no. 50073/99 (2006).
17. *Dragojević v. Croatia*, no. 68955/11, judgement of 15 January 2015.
18. *Drakšas v. Lithuania*, no. 36662/04, judgement of 31 July 2012.
19. *Kennedy v. United Kingdom*, no. 26839/05, judgement of 18 May 2010.
20. *Lachowski v. Poland*, no. 9208/05, decision of 6 May 2014.
21. *Roman Zakharov v. Russia*, no. 47143/06, judgement 4 of December 2015.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika

22. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. vasario 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-86/2011.
23. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. lapkričio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-530/2012.
24. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. birželio 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-94-895/2015.
25. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. gegužes 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-208-788/2016.
26. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. vasario 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-85-696/2016.
27. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. balandžio 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-23-942/2017.
28. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. sausio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-51-507/2017.
29. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. vasario 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-57-696/2017.
30. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-8-788/2018.
31. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. lapkričio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-285-976/2018.
32. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. liepos 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-161-693/2019.
33. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. vasario 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-4-689/2019.

Specialioji literatūra

34. BUČIŪNAS, G. *Slaptas sekimas. Teisinis reglamentavimas ir praktiniai aspektai*. Vilnius: Registrų centras, 2012.
35. GODA, G. Teisė kreiptis į teismą dėl procesinių prievartos priemonių taikymo. *Teisė*, 2016, t. 98. <https://doi.org/10.15388/teise.2016.98.9967>.
36. GODA, G. *Vertybinių prioritetų baudžiamajame procese*. Vilnius, 2014.
37. JURKA, R. Slaptųjų tyrimo veiksmų procesinės formos darnos aspektai. *Teisės apžvalga*, 2016, nr. 2 (14). <https://doi.org/10.7220/2029-4239.14.16>.
38. MERKEVIČIUS, R. Baudžiamajame procese atsitiktinai gautos faktinės informacijos panaudojimas kitame baudžiamajame procese (I). Iš *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Vilnius: Registrų centras, 2011.
39. PANOMARIOVAS, A. Slaptų tyrimo veiksmų panaudojimo baudžiamajame procese teisiniai reikalavimai bei žvalgybinių veiklų esmė. Konferencija-diskusija „BŪTI AR NEBŪTI: Operatyvinės veiklos įstatymo vieta Lietuvos teisinėje sistemoje“. Vilnius, 2006.
40. POTPARIC, D. Effectiveness of Criminal Intelligence Management: A Slovenian Case Study. In *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*. Ljubljana, 2014.
41. PRADEL, J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius, 2001.

Kiti šaltiniai

42. Lietuvos Respublikos prokuratūros veiklos 2018 m. ataskaita [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.prokuraturos.lt/data/public/uploads/2019/03/lietuvos-respublikos-prokuraturos-veiklos-2018-m.-ataskaita.pdf>>
43. Surveillance Intelligence Services. *European Union Agency For Fundamental Rights*, 2017, Vol. 2.
44. VĖGĖLĖ, I. Lietuvos advokatūra: nekontroliuojamas sekimas yra akivaizdus žmogaus teisių pažeidimas ir didžiulė valstybės problema [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://raseiniai.itv.lt/lietuvos-advokatura-nekontroliuojamas-sekimas-yra-akivaizdus-zmogaus-teisiu-pazeidimas-ir-didziule-valstybes-problema/>>.

Criminal Intelligence and the Pravity of Human Life

Aurelijus Gutauskas

(Vilnius University)

S u m m a r y

Investigations of criminal offences may include measures established by the Law on Criminal Intelligence, which intensively hamper the private life of a person. On the other hand, the law must establish not only the rights of the officials to apply such measures, but also the guarantees that they will not cause any violations of human rights and freedoms in the application of these laws. In modern life, the problem of the application of measures under the Law on Criminal Intelligence and the protection of human rights remains relevant. This is particularly true of the changed case law in the context of criminal liability for criminal offences involving corruption. This practice has now become more complete, detailed and up to the requirements of both pre-trial, managing, organizing, as well as public prosecution, prosecutors, and courts. This article focuses on the identification of the boundaries of human private life and penetration in it, the conditions of admissibility of data obtained through procedural coercive measures, the ability of a person to defend themselves against unlawful acts of the state, and the labyrinths of the application of criminal intelligence law in Lithuanian case law.

Kriminalinė žvalgyba ir privatus žmogaus gyvenimas

Aurelijus Gutauskas

(Vilniaus universitetas)

S a n t r a u k a

Teisėsaugos institucijos atskleidamos ir tirdamos nusikalstamas veikas dažnai vadovaujasi Kriminalinės žvalgybos įstatyme įtvirtintomis nuostatomis, kuriomis leidžiama intensyviai brautis į žmogaus privatų gyvenimą. Kita vertus, Kriminalinės žvalgybos įstatyme ne tik įtvirtintos teisėsaugos institucijų pareigūnų teisės taikant šiame įstatyme įtvirtintas nuostatas, bet ir garantijos, kad taikant šias nuostatas nebus pažeistos žmogaus teisės ir laisvės. Šiuolaikiniame moderniaame, dinamiškame gyvenime Kriminalinės žvalgybos įstatyme įtvirtintų priemonių taikymas ir žmogaus teisių apsauga išlieka svarbiu ir aktuali klausimu. Ypač pažymėtina besikeičianti teismų praktika nagrinėjant korupcinio pobūdžio nusikalstamas veikas. Pastaruoju metu formuojama teismų praktika baudžiamosios atsakomybės už korupcinio pobūdžio nusikalstamas veikas kontekste tapo išsamesnė, detalesnė, keliama didesni reikalavimai ikiteisminį tyrimą atliekantiems, jam vadovaujantiems ir jį organizuojantiems, taip pat valstybinį kaltinimą palaikantiems prokurorams. O teismai yra įpareigoti priimamus sprendimus grįsti baudžiamojoje byloje surinktų duomenų, vėliau teismo pripažintų įrodymais, visetu. Straipsnis skiriamas žmogaus privataus gyvenimo ribų, surinktų įrodymų lestinumo sąlygoms nustatyti taikant procesines prievartos priemones, asmens galimybės apsiginti nuo neteisėtų valstybės veiksmų įvertinti ir Kriminalinės žvalgybos įstatymo nuostatų taikymo probleminiams aspektams atskleisti Lietuvos teismų praktikoje.